

LUKÁCS ISTVÁN

Fried István: *Az európai romantika szlovén poétája.*
France Prešeren pályaképe – magyar irodalmi aspektusból

458

RÁKAI ORSOLYA

Kulturális töke kontra kulturális tehetőség
Bagi Zsolt: *Az esztétikai hatalom elmélete.*
Kulturális felszabadítás egy újbarokk korban

462

NEKROLÓG

Rónay László (1937–2018)

468

SZÁMUNK SZERZŐI

Szénási Zoltán, *tudományos munkatárs* (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
Steinmacher Kornélia, *irodalomtörténész, segédmuzeológus* (Palóc Múzeum)
Lénárt Tamás, *egyetemi adjunktus* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Pataky Adrienn, *irodalomtörténész* (ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport)
Kosztolánczy Tibor, *egyetemi adjunktus* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Nemeskéri Erika, *tudományos munkatárs* (Országos Széchényi Könyvtár)
Fráter Zoltán, *egyetemi docens* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Csűr Gábor Attila, *PhD-hallgató* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Dávidházi Péter, *kutató professor emeritus* (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
Lukács István, *egyetemi tanár* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Rákai Orsolya, *tudományos főmunkatárs* (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
Bucsics Katalin, *tudományos segédmunkatárs* (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

TANULMÁNYOK

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Teória és praxis*

A szövegkiadás elmélete és gyakorlata Magyarországon
– az elmúlt harminc év

„Az irodalmi kritikát első sorban a művek jelességei érdeklik, ezek a pozitívumok, minél jobb valamelyik mű, annál többet lehet beszélni róla, ami rossz, arról nem is érdemes szólni. Egészen másképpen van a kiadás filológiai munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság, sokszor szinte negatív valami, szerény munka ez, mely nem nyit teret a dicséretre, s csupán hibáiban ad fogózat a szónak. Ilyennemű munka úgy legjobban talán mint az asszony, ha legkevesebbet lehet beszélni róla.”

(Babits Mihály)

Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszéke 2003. április 3-án rendezett emlékeztető vitanapot Nietzsche-t idéző „Mi, filológusok” címmel, melyet azóta leginkább csak „Filológus-vita” néven emleget a hazai tudományos közvélemény. A szervezők célja – az esemény honlapja szerint – az volt, hogy tisztázó beszélgetést indítsanak meg „egyrészt a gyakran »filológiai tájékozódásuként« identifikált irodalomtörténeti gyakorlat és az elméleti tájékozódású iskolák között; másrészt a magyar koraujkori irodalom kutatóinak táborán belül.”¹ Habár a címadásban hangsúlyosan szerepel a filológia mint irodalomtudományi diszciplína, a vitaszövegeket² másfél évtized távlatából újraolvasva leginkább az tűnik fel, hogy a diszkusszió célja nem annyira

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ „Mi, filológusok”, <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/index.html>

² BENE Sándor, *Szövegaktus*, ItK 2003/6., 28–702.; KECSKEMÉTI Gábor, *Recepció, szövegaktus és kommunikáció a régi magyar irodalomtörténetben. Kontextusok és intenciók*, ItK 2003/6., 703–728.; TAKÁTS József, *Az irodalomtörténet-írással kapcsolatos meggyőződéseimről*, ItK 2003/6., 729–741.; SZILASI László, „Nem ma”. *Az irodalom külügyeitől való ideiglenes tartózkodásom okairól. Válasz Takáts Józsefnek*, ItK 2003/6., 742–755.; TAKÁTS József, *Válasz Szilasi László „Nem ma” című írására*, ItK 2003/6., 756–759.; DÁVIDHÁZI Péter, *Mi filológusok, és a bizonyosság vágya. Pozitivisták köteteseink egy vita fényében*, ItK 2004/1., 3–55.; FEHÉR M. István, *Hermeneutika és filológia – pietizmus és felvilágosodás*, ItK 2004/1., 56–109.; VERES András, *Egy félbeszakadt vita elé*, *Literatura* 2004/1., 102–105.; HORVÁTH Iván, *A hermeneutikai ajánlat. Vitaindító kérdések*, *Literatura*, 2004/1., 106–122. A vita szövegeinek többsége elérhető az esemény fentebb hivatkozott honlapján, Kulcsár Szabó Ernő Horváth Ivánnak címzett viszontválasza helyett egy nyilatkozat olvasható, melyben az irodalomtudós a vita személyes élére hivatkozva vonja vissza írását.

a szövegek áthagyományozásának (amennyiben ebben határozzuk meg a filológia elsődleges feladat) a kilencvenes évek teoretikus irányainak kontextusában történő mérlegelése volt, hanem az, amit az esemény szintén Nietzsche-t idéző alcíme pontosan meghatároz: „Az elmélet hasznáról és káráról az irodalomtörténet-írásban”. A vitanap valódi apropója Kulcsár Szabó Ernő nem sokkal korábban a *Literatúrában* publikált tanulmányának egy passzusa volt, melyben megállapítja: „a hazai irodalomtörténet-írás beteges elméleti »immunitása« folytán filológiánknak, minden megújulási szándéka ellenére, lényegében utóbb is csupán két pozitivistá paradigma oltalmában sikerült elhelyeznie – autentikus követőkben sajnos még mindig figyelmeztetően szegényes – praxisát.”³

Ha ebből a fókuszpontból tekintjük át az elmúlt harminc évben a témában szerkesztett tematikus lapszámokat (*Helikon*, *Irodalomtörténet*, *Filológiai Közlöny*), konferenciaköteteket, valamint a szövegelmélettel és a szövegkiadói gyakorlattal foglalkozó kiadványokat, akkor látható: ma rendelkezésünkre áll az a sokirányú és a kurrens nemzetközi kutatásokkal szinkron teoretikus bázis, amely alapján nemcsak a hermeneutika és a szövegtudományi gyakorlat viszonyát, hanem a filológia szöveg- és értelemgondozói alaptervékenységeit is újragondolhatjuk. Az utóbbi évtized legjelentősebb elméleti innovációja a magyarországi filológiában az MTA–ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoportjának *A filológia mint kultúrtechnika* című kutatási programjának eredményeit közreadó négy vastkos kötet,⁴ melyek közül az 1. és a 4. hazai kutatók tanulmányait, míg a közbülső (3. és 4.) kötetek az utóbbi évtizedek legfontosabb nemzetközi filológiai elméleteinek dokumentumait közölték. A szerkesztők minden korábbinál gazdagabb és sokirányú szöveganyagot tettek közzé, melyből nemcsak a filológia önértelmezésének kérdései és lehetséges válaszai ismerhetők meg, de a kurrens kultúratudományi trendeknek megfelelően új perspektívát nyitottak a filológia médiatörténeti vonatkozásainak definiálására is. Úgy vélem tehát, a mai irodalomtudományi diskurzusra vonatkozóan már igen kevésbé lehet érvényes az a megállapítás (bármilyen irányból fogalmazódjék is meg), mely szerint „hallgatni szokott a filológus, amikor a filológia elméletét tárgyalják”.⁵ Miként a *Filológia* sorozat első kötetének bevezetője is megfogalmazza: mára túlhaladottnak tekinthetjük a filológia elméletidegenségének, illetve az elmélet filológiai gyakorlat iránti érdeklenségének kliséit. Tanulmányom további részében elsőként azt szeretném összefoglalni, hogy az elmúlt harminc év filológiai praxisa és azok teoretikus reflexiói milyen elméleti keretet adhatnak a szöveg gondozói gyakorlat számára. Ezután azt vizsgálom meg, hogy az utóbbi évtizedek szövegkiadásai milyen intézményi keretek között, milyen racionálék alapján születhettek meg, s mennyiben mutatnak fogékonyságot a hagyományos textológiai praxis továbbélése mellett az új szövegelméletekre is.

³ KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A látható nyelv elkülönítése. Hermeneutika és filológia*, *Literatura* 2002/4., 379.

⁴ *Filológia – interpretáció – médiatörténet*, szerk. KELEMEN PÁL és mások., Ráció, Budapest, 2009. (*Filológia*, 1.); *Metafilológia*, I., *Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI BALÁZS és mások., Ráció, Budapest, 2011. (*Filológia*, 2.); *Metafilológia*, II., *Szerző – könyv – jelenetek*, szerk. KELEMEN PÁL és mások., Ráció, Budapest, 2014. (*Filológia*, 3.); *Filológia – nyilvánosság – történetiség*, szerk. KELEMEN PÁL és mások., Ráció, Budapest, 2011. (*Filológia*, 4.)

⁵ KULCSÁR SZABÓ, *A látható nyelv elkülönítése*, 381.

Periféria és autoritás – néhány elméleti megfontolás

Mielőtt elmélet és gyakorlat összefüggéseinek értelmezésébe kezdünk, érdemes megjegyezni egy alapvető különbséget a két meghatározó filológiai irányzat, a francia genetikus kritika és az amerikai Új Filológia között. A genetikus kritika erőteljesen kötődik a saját előzményeként tételezett (poszt)strukturálizmushoz, miként Louis Hay megállapítja: a strukturalista modellből eredeztethető a nyelvfelfogása és a „jelölők anyagisága” iránti érdeklődése. Eljárás módja azonban alapvetően induktív, ugyanis a „genetikus kritika módszere a praxis gyermeke”,⁶ összességében viszont a „genetikus kritika több mint elmélet, hiszen, [...] az adatok tényszerűségéből kiindulva az empirikusan megállapított eredményeken alapszik. És kevesebb, mint elmélet, hiszen nem értelmezi a tényeket, amelyeket az irodalmi alkotás globális elméleti modellje révén megfigyel.”⁷ Mindazonáltal mind a genetikus kritika önreflexiója, mind a textológiai gyakorlatának független teoretikus interpretációja rávilágít arra az elméleti innovációra, mely az új szöveg gondozói és kiadói gyakorlatot mint kifejezetten posztmodern jelenséget írja le. Olyat tehát, mely a szövegről alkotott koncepciója révén túllépett a korábbi szövegelméleti paradigmákon, azáltal, hogy a nyomtatott szöveget megelőző kézíratos korpusz feltárásával és a szöveg keletkezésének bemutatásával a klasszikus filológiáknak az „eredeti” mű idealitásába mint végső szöveg gondozói instanciába vetett hitét megingatta. A genetikus kritika tehát végső soron a rögzíthetőnek és statikusnak vélt műalkotás instabilitását demonstrálta a szöveggenézis folyamatszerűségének előtérbe állításával, valamint a szöveg mellé (elé és mögé) állított előszöveg (avant-tetxe) és utószöveg (après-tetxe) szöveg gondozói gyakorlatból született koncepciójával.⁸ Más szóval: a genetikus kritika a szövegkiadói praxis felől jutott el az elméleti diskurzusok kulcsfogalmainak, az írás(aktus) és a szöveg, valamint ezen keresztül a szerző és a befogadó (tegyük ezek mellé: a szöveg gondozó és -szerkesztő) koncepcionális újraértelmezéséhez. „Ez a kiadás – állapítja meg a Gabler-féle *Ulysses*-kiadás kapcsán Jerome J. McGann – a kritika és hermeneutika területét mostanában előzőlő elméleti munkák mindegyikénél világosabban és gyakorlatiasabban veti fel az összes lényeges kérdést, amely a posztmodern korszakban az irodalmi műalkotást olyan termékeny válságba sodorta.”⁹

Ezzel szemben a *Speculum Új Filológia* című tematikus számának összeállítását motiváló tudományos kontextus nagy vonalaiban hasonló a magyarországi „Filológus-vita” megszervezését elindító szituációhoz. A *Speculum* tanulmányai a középkortudomány marginalitásának¹⁰ alapvető tapasztalatára reflektáltak, a modernség

⁶ Louis HAY, *A genetikus kritika és az irodalomelmélet. Néhány megjegyzés*, ford. VINCZE FERENC, *Filológiai Közlöny* 2015/2., 154.

⁷ *Uo.*, 159.

⁸ Vö. DÁVIDHÁZI PÉTER, *A hatalom szétesztása. (Poszt)modernizáció a szövegkritikában*, *Helikon* 1989/3–4., 328–343.

⁹ Jerome J. MCGANN, *Az Ulysses mint posztmodern szöveg. A Gabler-féle kiadás*, ford. FRIEDRICH JUDIT, *Helikon* 1989/3–4., 431. A modern és a posztmodern szövegkiadásról általában: David C. GREETHAM, *Kiadáselemélet és kritikai elmélet. A modernizmustól a posztmodernizmusig*, ford. RAPCSÁK BALÁZS = *Metafilológia*, II., 579–601.

¹⁰ Luke WENGER, *Editor's Note*, *Speculum* 1990/1.; Lee PATTERSON, *On the Margin. Postmodernism, Ironic History, and Medieval Studies*, *Speculum* 1990/1., 87–108.

és a posztmodern által zárójelbe tett történetiség tendenciáival szemben a tudományág újralegitimálását célozták, s ezzel együtt a 19. századi politikai nacionalizmus és tudományos pozitivizmus termékeként létrejövő filológiai diszciplína megújítására törekedtek szemben annak „korlátozott és szélsőséges felfogásával”.¹¹ Az új törekvéseknek nemcsak saját tudományos relevanciájáról és megújulási képességéről kellett számot adniuk, de egyben diszciplináris nyitottságukról, a filozófiai és irodalomelméleti irányokkal szembeni befogadókészségükről is.¹² Mindez megfigyelhető a kritika oldaláról is: az Új Filológia bírálata éppen a kutatás fókuszának áthelyezésében rejlő újdonságot relativizálta, és a posztmodern elméletek (diskurzuselmélet, posztstrukturalizmus) recepciója miatti profilvesztést kifogásolta.¹³

Nyilvánvaló azonban, hogy a genetikus kritikát és az Új Filológiát összekapcsolja az a tendencia, hogy mindkettő szakít azzal a korábbi szövegelméleti paradigmával, mely vagy az „elveszett eredeti” rekonstrukciójára vagy a szöveggondozói munka emendációs processzusai révén létrehozott ideális szövegváltozat létrehozására törekszik. Az idők során elveszett, de a filológiai munka révén rekonstruálható eredeti szöveg és a szerző szándéka szerinti romlatlan, ideális műalkotás metafizikai eszményének korábbi centrális szövegfogalmához képest mindkét filológiai irányzat korábban perifériálisnak tekintett területekre irányította a figyelmet. Az Új Filológia beemelte vizsgálódási körébe azokat a „kiegészítő elemeket, amelyek részei voltak a középkori szöveg létrehozásának: a képi jeleket, az annotációkat, a címekeket, a fejléceket, a széljegyzeteket és a glosszákat.”¹⁴ A középkori kéziratcultúra új perspektívába helyezése párhuzamos jelenségnek tekinthető a modern kézirat felértékelődésével a genetikus kritikában, azzal az új szövegkiadói gyakorlattal tehát, mely a végleges szöveg megállapítása helyett (vagy a mellett) a szöveggenezis dokumentumainak kiadását végzi el. Nichols előbb idézett megállapításával egybehangzik Louis Hay tétele, mely akár az Új Filológiában megfogalmazott kutatási fókuszpont áthelyezésének interpretációjaként is olvasható: „A szöveg elrendezése a papíron, a lapszéli följegyzések, a betoldások, az utalások, a párhuzamos változatok, az eltérő írásképek, a rajzok és a szimbólumok át- és átszövik a diskurzusokat, és ez által megkettőzik a jelentésszerkezeteket, és megsokszorozzák a lehetséges olvasatok hálózatát.”¹⁵ Mindkét irányzat a hagyományos szövegkiadói gyakorlatnak azt a kitételét helyezi tehát új kontextusba, mely a (klasszikus) szerző összes művének kiadását tűzi ki feladatul a filológus számára. Ezzel lényegében a pozitivisták teljességigény gondolatát radikalizálják, s adják meg saját válaszukat Foucault-nak Nietzsche példáján szemléltetett kérdésére: „Természetesen mindent ki kell adni, de vajon meg tudjuk-e mondani, mit is jelent ez a »minden«? Magától értetődik, hogy mindaz, amit Nietzsche maga

¹¹ Stephen G. NICHOLS, *Filológia a kéziratcultúrában. Gondolatok tudományágról*, ford. CRISTIAN Réka Mónika, Helikon 2000/4., 481.

¹² Siegfried WENZEL, *Reflections on (New) Philology*, *Speculum* 1990/1., 12–13.

¹³ SCHNELL, *Mi az új az „új filológiában”? A német medieviztika helyzetéről*, ford. BARANYAI Zsolt, Helikon 2000/4., 492–493.

¹⁴ NICHOLS, *I. m.*, 489.

¹⁵ Louis HAY, „A szöveg nem létezik”. *Megjegyzések a genetikus kritikához*, ford. ACÉL Zsolt = *Metafilológia*, I., 326.

publikált, hozzátéve természetesen műveinek vázlatait, aforizmáinak terveit, lapszéli jegyzeteit javításait.”¹⁶ A másolások következtében, a lejegyzői figyelmetlenség vagy a „nyomda ördöge” miatt romlott szövegek megtisztításával létrehozható „tökéletes” műalkotás ideájának eltűnése maga után vonta azt is, hogy mind a genetikus kritika, mind az Új Filológia gyakorlatában nagyobb hangsúly került a szöveg materialitására.

A szöveggondozó és -értelmező által bejárható „textuális tér”¹⁷ tehát az utóbbi évtizedekben kiszélesedett, ebben az összefüggésben említhetjük Jerome J. McGann „materialista hermeneutiká”-ját is. Az amerikai történeti könyvészet képviselőjeként számon tartott McGann *The Textual Condition* című, 1991-ben kiadott könyvében erőteljesen bírálja a korábbi szövegkiadói paradigmának az alapszöveg más szövegváltozatok alapján történő módosításaival kialakított „eklektikus szöveg”-konceptióját, s a kiadó által rögzített(nek szánt) szöveg eszményével szembe a „változás törvényét”, a textuális állapotok folyamatos mutációjának elvét állítja. A genetikus kritika és az Új Filológia törekvéseivel rokon, hogy McGann a szöveget nem kizárólag nyelvi konstrukcióként érti, a „nyelvi kód” mellett bevezeti a „könyvészeti kód” fogalmát is, mely magában foglalja a szöveg – a korábban perifériakusnak tekintett – anyagi szintjeinek (a könyvek, kéziratok fizikai formájának: papír, tinta, betűtípus, oldalterv, ár, a variáns mellett szereplő illusztrációk stb.) vizsgálatát is.¹⁸ McGann meglátása szerint a hagyományos kritikai kiadások az általában több variánsban fennmaradt költői műveknek csak a nyelvi kódját közlik, s közben megfeledkeznek azokról a perifériakusnak tekintett részletekről, melyek a szöveg korábbi megjelenései során a szövegtér részét képezték, s melyek általában nem kizárólag a szerző szándékát közvetítették, hanem a szerzőnek és a kiadónak mint intézménynek a közös munkájaként jöttek létre. McGann ezzel egyrészt a szöveg fogalmának határait tágítja ki, másrészt pedig annak a szöveggondozói gyakorlatnak az érvényességét vonja kétségbe, mely az alapszöveg előállításánál során egyedüli kritériumként a szerző szándékát veszi figyelembe, noha – s ez is kritikájának része – az „eklektikus szöveg” különböző szövegváltozatok alapján történő megállapításának gyakorlata is lényegében felfüggeszti a szerző végső szándékának alapkritériumát. Az állandóan változó, ezért a maga sokféleségében adott szöveg kettős, nyelvi és könyvészeti kódolása teszi lehetővé, hogy miközben McGann fenntartja a költői szöveg autopoézisének elvét, a szöveg létrehozását a szöveg születésének szakaszától több létrehozói szándékot magában foglaló folyamatnak látja, ezért nem veszíti szem elől azokat a kulturális-társadalmi tényezőket sem, melyek a szövegek „használatá” révén – beleértve ebbe a szerző halála utáni kritikai kiadásokat is – szintén részesei a mutációs folyamatnak.¹⁹

¹⁶ Michel FOUCAULT, *Mi a szerző? = Uő., Nyelv a végtelenhez*, szerk. SUTYÁK Tibor, ford. ERŐS Ferenc – KICSÁK Lóránt, Latin Betűk, Debrecen, 2000, 123–124.

¹⁷ Joseph GRIGELY, *Textuális tér*, ford. MEZEI Gábor = *Metafilológia*, I., 118–161.

¹⁸ Jerome J. MCGANN, *Szövegek és szövegiségek*, ford. DANYI Gábor = *Metafilológia*, I., 47–61; Jerome J. MCGANN, *Szövegek társadalmivá tétele*, ford. DANYI Gábor = *Metafilológia*, I., 62–80. Mindkét tanulmány az alábbi könyv egy-egy fejezete: Jerome J. MCGANN, *The Textual Condition*, Princeton UP, Princeton, 1991.

¹⁹ MCGANN, *The Textual Condition*, 48–68.

Anélkül, hogy kétségbe vonnám, mennyire termékeny is a régiség és a modernség szövegeivel foglalkozó filológiai stúdiumok integrációja,²⁰ s tudva, hogy a modern irodalmak filológiájának kialakulása szempontjából a klasszika-filológia és a bibliai kommentárok textológiai gyakorlata nélkülözhetetlenül fontos,²¹ a továbbiakban – mivel a saját anyagom, Babits 1916 és 1920 között keletkezett versei, a modern magyar irodalom egyik eminens korpusza – elsősorban azokkal az elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozom, melyek kifejezetten a modernség korszakának irodalmi jelenségeihez kötődnek. Bizonyos értelemben egymás inverz tükörképként tekinthetjük a klasszikus szövegvariánsok osztályozására kialakított lachmanni genealógiát és a genetikus textológia előszövegeket sajtó alá rendező módszerét. A rendelkezésre álló források ugyanis döntően meghatározzák a textológia tevékenység által megalkotható produktumot: „Az *Ulysses*hez hasonló művek kiadóinak annyi fennmaradt szerzői anyag áll rendelkezésére, hogy a kiadó egy olyan »genetikus« szöveg kialakítását is elképzelheti, amely a szerzői alkotás valóságos folyamatát tükrözi. Ugyanakkor egy Lucretiuszal foglalkozó kiadó számára a »genetikus« szöveg inkább a szerző halála utáni továbbhagyományozás folyamatát képviseli, mintsem egy kiadás előtti alkotási folyamatot.”²² Lényeges különbség, hogy amíg a pozitivistá filológia számára az immanens módon csak variánsaiban létező szöveg²³ története a másolás szövegrontásai miatt csakis hanyatlástörténet²⁴ lehet, addig a genetikus elvet követő textológus számára, aki a posztmodern kor relativizmusának gyermeke, az egyes variánsok a vázlattól az imprimatúra előtti utolsó korrektúrára vonatkozóan a tudós szöveggondozó irányzati elkötelezettségétől függetlenül érvényesnek tekinthetjük Jerome J. McGann megállapítását: „egyetlen tudományos szövegkiadás sem folyhat anélkül, hogy ne venné számításba az összes releváns szöveget, és ne állítaná fel azok genetikus vagy oldalági kapcsolatait.”²⁵

A szerző modern fogalmának kialakulása és annak következményei miatt azonban lényeges különbség figyelhető meg a régiség és a modernitás szövegkiadási gyakorlatában. A könyvnyomtatás feltalálását követő kultúraváltás következményeként ugyanis megváltozott a kézirat funkciója. Míg korábban a mű szövegének véglegesítése is kézírással történt, addig a 15. század közepétől kezdve egyre inkább a nyomtatott könyv feladata lett a műalkotás megőrzése és terjesztése, az autográf kézirat pedig azóta elsősorban a mű születésének folyamatát dokumentálja.²⁶ A fordulat ezúttal is médiumtörténeti váltás következményeként ment végbe, a könyvnyomtatást követően született meg a szerző modern fogalma,²⁷ ezt megelőzően ugyanis a „középkortól

²⁰ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Filológia – nyilvánosság – történetiség. A szöveg észlelés és érthetőség között = Filológia – nyilvánosság – történetiség*, 22.

²¹ MCGANN, *Az Ulysses mint posztmodern szöveg*, 429.

²² Uo., 436.

²³ Vö., „[A] középkori szöveg nem variánsokat hoz létre, hanem maga a variancia.” BERNARD CERQUIGLINI, *A variáns dicsérete. A filológiai kritika dicsérete*, ford. KESZEG Anna = *Metafilológia*, I., 293.

²⁴ Uo., 265–266.

²⁵ MCGANN, *Szövegek társadalmivá tétele*, 65.

²⁶ TÓTH Réka, *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2012, 23–24.

²⁷ Bernard Cerquiglini a „középkori szerző” kifejezést egyenesen funkcionális anakronizmusnak minősíti. CERQUIGLINI, I. m., 229.

a reneszánszon át az új írás értékét és autoritását az határozta meg, hogy az miként kapcsolódott az őt megelőző szövegekhez; inkább az, hogy mennyiben származott az alapszövegből, semmint az, hogy mennyiben tért el tőle.”²⁸ A könyvnyomtatás feltalálása és elterjedése sem helyezte azonban azonnal privilegizált helyzetbe a szerzőt, Martha Woodmansee jegyzi meg: „Az a gondolat, hogy a szerző az előállítási folyamat egyik kiemelt – sőt az egyetlen figyelemre méltó – résztvevője, újkeletű találmány. A romantika azon gondolatának mellékterméke, miszerint a jelentős írók egytől egyig szakítanak a hagyománnyal, hogy valami egészen újat alkossanak, egyedít – egy szóval »eredetit«.”²⁹ Nyomdai kézikönyvek vizsgálata során Lisa Maruca kimutatta: hosszú időnek kellett eltelnie addig, amíg szerző a szöveget előállító egyik résztvevőből a műalkotás kiemelt szerepű alkotójává vált.³⁰

A modern szerzőfogalom kialakulása együtt járt a nyomtatott szöveg, a könyv piacképes áruvá válásával, ami pedig maga után vonta a szerzőség jogi kodifikációját és – mindezek után – az esztétikai autonómia igényét.³¹ Attól kezdve, hogy 1793-ban Franciaországban a forradalom idején törvénybe iktatták a szerzői jogot, a kiadó helyett a szöveg létrehozóját (és örököseit) illeti meg a műalkotás feletti rendelkezés joga. Ezt a történeti fejleményt nevezi Bernard Cerquiglini a modern szerző megszületésének.³² A jogrendszerben kodifikált szerzői autoritás (szerzői jog) kiterjesztése azonban felértékelte a kéziratot is. A 18. századtól kezdve az írók saját kézírásos szövegeinek pénzben kifejezhető forgalmi értéke van, de egyre inkább fontossá vált az írói, költői hagyatékok utókor számára történő megőrzése is. Louis Hay a kézirat eszmei felértékelődését a német romantikához közi: „A romantika felmagasztosítja a nemzeti hagyományokat és ezzel a német irodalom írásos emlékeit az őket megillető tiszteletben részesíti; hazafias és fölvilágosult műpártolók tábora lát hozzá gyűjteni őket, ahogy a görög és latin nyelvű kéziratokkal is tették.”³³ Ez a fejlemény tehát párhuzamos a modern filológiák kialakulásával, s korántsem független attól. A 19. században jönnek létre a nemzeti filológia művelésének új szinterei, az első írói archívumok. Franciaországban Victor Hugo teljes kéziratot hagyatékát végrendeletében a párizsi Nemzeti Könyvtárra hagyja, Goethe pedig már tudatosan gyűjti össze saját kézirateit, de a Goethe Archívum csak 1885-ben lesz nyilvánosan kutatható.

A 19. század elejére alakul ki az a kiadási gyakorlat, mely véglegesen a szerző jóváhagyásától teszi függővé a szöveg kinyomtatását, s ezzel elismeri a szerző műve feletti kizárólagos autoritását. Ennek ellenére még a 20. század első felében is bevett gyakor-

²⁸ Martha WOODMANSEE, *A szerzőhatás. A kollektivitás újrafelfedezése*, ford. VADAS András = *Metafilológia*, II., 97.

²⁹ Uo., 96.

³⁰ Lisa MARUCA, *Nyomdai kézikönyvek és a betű teste*, ford. VARGA Benjámin = *Metafilológia*, II., 145–186.

³¹ Vö. „Az irodalom modern fogalma felfogható úgy is, mint a szövegek rögzítése iránti kulturális (vagy történeti) szükséglet kielégítésének intézményes kodifikációja, melynek az esztétikai autonómia (vagy az esztétikai megkülönböztetés) inkább következménye, mint oka.” KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Filológia az irodalom előtt?* = *Filológia – interpretáció – médiatörténet*, 229.

³² CERQUIGLINI, I. m., 231.

³³ Louis HAY, *A genetikus kritika eredete és távlatai*, ford. BARTA Péter, Helikon 1983/3–4., 288.

lat volt Magyarországon, hogy (főként vidéki) lapok gyakran a még élő szerző tudta nélkül közöltek újra máshol (főként fővárosi lapokban) megjelent szövegeket, esetenként nem a teljes művet, hanem csak annak egy valamilyen szempont szerint csonkított szövegét.³⁴ Babits *Húsvét előtt* című versét a költő a Nyugat Zeneakadémián 1916. március 26-án rendezett jótékonyági matinéján olvasta fel komoly közönségikert kiváltva, majd ezt követően a folyóirat április 1-i száma publikálta. Babits még ugyanabban az évben kiadott *Recitativ* című kötetében közölte újra a verset, mely ezután antológiadarabbá vált, a költő életében hét különböző válogatásban kapott helyet. A Nyugat-beli megjelenést követően a *Húsvét előtt*t több lap is újraközölte, elsőként 1916. május 10-én A Nő című újság, mely Babits Mihály a békéről cím alatt a Nyugat közlése alapján adta közre a vers két rövid részletét, majd a Világ december 13-i számában az utolsó szakasz jelent meg. A háborút követően még három folyóirat-publikációja ismert a versnek, ekkor is előfordul, hogy az eredetitől eltérő címvariációval közlik a szöveget.³⁵ Ez valószínűvé teszi, hogy az újraközlések többsége Babits tudta nélkül történt, tehát nem általa autorizált szövegváltozat jelent meg. Kérdés tehát, hogy ebben az esetben a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének figyelembe kell-e vennie ezeket a szövegváltozatokat, vagy – mint bibliográfiai adatot – a megjelenések tényét pusztán rögzítenie kell. A hagyományos szöveggondozói gyakorlat értelmében a nem autorizált szövegek alapesetben nem képezik részét a szövegkritikai munkának, a kritikai kiadás szempontjából mintha nem is léteznének. A végső szerzői szándék kizárólagos elvére építő kiadói gyakorlattal szemben és a művek kiadói kollaborációja mellett érvel Jerome J. McGann, amikor Byron válása után feleségének írt *Fare Thee Well* című versének három különböző publikációját veti össze, melyek közül a második a *The Champion* című lapban a költőt támadó céllal megjelent változat volt.³⁶ Amennyiben a nem autorizált szövegváltozatot nem zárjuk ki a filológiai munkából, akkor McGann nyomán eljuthatunk a szövegek társadalmivá tételének koncepciójáig, azaz addig a felismerésig, hogy a mindig többszólamú irodalmi szövegeket „számos nem szerzői szereplő textuális jelenléte és tevékenysége is építi.”³⁷ Ez persze azt is jelenti, hogy a textológia hagyományosan értett területén túllépve szöveginterpretációt hajtunk végre, mely aztán visszahat a szöveggondozói munkára is.

Mindezekén túl, amennyiben klasszikus szerző életművének kiadását végző filológiai tevékenységről van szó, a szerzőség megállapítása nem minden esetben magától értetődő feladat. A kérdés nyilvánvalóan másként vetődik fel azokban az esetekben, amikor olyan antik vagy középkori szerzők szövegeivel foglalkozunk, akiknek művei csak a megszületést követő későbbi évszázadokban készültek másolatokban maradtak fenn. A modern szerzői szövegek kiadása azonban McGann koncepciójának ismeretében sem tekinthet el az autenticitás szigorú értelemben vett kérdésétől. Már csak azért sem, mivel lényegesen több forrásunk és eszközünk van a modern szerzői

³⁴ Ezzel kapcsolatban: WIRÁGH András, *Frida, Adél és Dóra. Jogtiszta plágiumok és instabil szövegek a századfordulón. Esettanulmány*, It 2018/2., 123–132.

³⁵ A Brassói Lapok 1931. november 11-i számában *Béke, béke már!* címmel jelenik meg a vers.

³⁶ MCGANN, *The Textual Condition*, 58–59.

³⁷ MCGANN, *Szövegek társadalmivá tétele*, 69.

szövegek hitelesítésére, mint a klasszika-filológiának saját tárgyára vonatkozóan. Nem beszélve arról, hogy a modern szerző gyakran maga gondoskodott arról, hogy saját írásai, a vázlatoktól az elkészült művek kéziratáig a nevéhez köthetően fennmaradjanak azáltal, hogy hagyatékát valamelyik nemzeti archívumra bízta. Az autoritás jelzéseként értelmezhetjük az írásaktusnak azt a mozzanatát is, amikor a kész, de még publikálatlan szöveg kéz- vagy gépiratát a szerző autográf névalírásával hitelesítette, azaz maga autorizálta. Vannak persze kivételes esetek, melyekben a szövegkiadó egyéni mérlegelésén múlik, hogy az adott szöveget elfogadja-e autentikusnak. A Babits-versek kritikai kiadásának most megjelent első kötete például nem a költő saját kézírata alapján közli a család hagyatékában fennmaradt *Köszöntő* című verset,³⁸ mely így akár felfogható a családi emlékezet mcganni értelemben vett kollaborációjaként is. A szerzői szövegek autorizálhatóságának szempontjából a magyar irodalom történetében mégis Csokonai alakja jelenti a választóvonalat: „Csokonai élete nagyjából két korszak határpontjára esik: az archaikus, interaktív szöveghasználat kora és az alkotói szuverenitás elsődlegességét hirdető felfogás közé. Egész életműve ennek az átmenetnek a jegyében fogant, s alkotóként állandóan szembe kellett néznie a két párhuzamos elvárással.”³⁹ Időben két évszázadot ugorva: új határpontot jelent a számítógép megjelenése a szövegszerkesztésben a szerzőség kérdésének szempontjából is, az elektronikus szöveg előállításának gyakorlata ugyanis lényegében megszünteti a hagyományos értelemben vett kéziratot. A szövegszerkesztővel készített szöveg szerzőségének megállapítása – amennyiben lehetséges – a hagyományos textológusi praxishoz képest új kompetenciát igényel, s nemcsak a jövőbeni kritikai kiadás mediális kereteit, de tartalmát is átalakítja, ha például a keletkezéstörténetet talán teljes egészében nem is törli el.⁴⁰

A szöveg feletti autoritásra vonatkozó metodikai problematikát megelőzően azonban kérdéses lehet (például a francia szellemi közegekhez erősen kötődő genetikus kritika esetében), hogy hogyan egyeztethető össze a szerző (halálának) posztstrukturalista koncepciója azzal a „pozitivistá rögeszmével”,⁴¹ mely továbbra is ragaszkodik a szerzői autoritáshoz. „Az írás szubjektuma a kortárs irodalomkritika peremterületére szorult: kezdetben a bárgyú életrajzi magyarázatok miatt veszítette hitelét, majd a formalista-strukturalista elemzések elméleti szigora úzte a szöveg látóhatárán kívülre. Ma azonban újra az érdeklődés középpontjába került. Ha a kritika az írással foglalkozik, akkor óhatatlanul szembetalálja magát az írás szándékával, amely valahol a tapasztalati világ és a fehér lap között van kifeszítve, és amely ebben a térben mozogva feszültséggel tölti meg azokat az útvonalakat, melyek nyomát az író toll rögzíti” – állapítja meg Louis Hay.⁴² A szerzői autoritás problematikája azonban még ebben

³⁸ BABITS Mihály *Összes versei I.*, s. a. r. SOMOGYI Ágnes, jegyz., magy. írta HAFNER Zoltán, Argumentum, Budapest, 2017, 55–56.

³⁹ CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán*, Argumentum, Budapest, 2009, 157.

⁴⁰ Vö., „A szerzői *ultima manus* a billentyűzeten leütött betű, és ez mindaddig a virtualitásban marad, míg a nyomdász ki nem nyomtatja (ha ugyan kinyomtatja, és nem marad webes publikáció). A számítógép eltörli a keletkezéstörténetet.” KAPPANYOS András, *Hipertext. A számítógép és a humán tudományok*, Helikon 2004/3., 308.

⁴¹ Toril Moi, *How French read*, New Literary History 2013/2., 311.

⁴² HAY, „A szöveg nem létezik”, 332.

a kvázi referenciális összefüggésben sem kerül szükségszerűen szembe a foucault-i szerzőfogalommal, mely szerint – a fentebbi Hay-idézethez hasonlóan – a szerző a valódi író („tapasztalati világ”) és a fiktív elbeszélő („fehér lap”) hasadásában, szétválasztásában és a kettő távolságában keletkezik,⁴³ másrészt Foucault szerint is a szöveg hitelességének kérdése mint történeti fejlemény szorosan összekapcsolódik magával a szerző-funkció kialakulásával: „az »irodalmi« diskurzust most már csak akkor tekintették hitelesnek, ha magán viselte a szerző nevét; minden költői vagy prózai szövegről tudni kellett, hogy ki a szerzője, mikor íródott, milyen körülmények között, milyen szándékkal.”⁴⁴

Jó (bár nem kifejezetten irodalmi) példával szolgálhat Hegel életművének kiadástörténete. A filozófus halála után tanítványai rendezték sajtó alá műveinek első összkiadását, s miként Fehér M. István megjegyzi: a kiadás során saját Hegel-képük alapján kompilálták a kiadott szövegeket. Mivel a filozófustól viszonylag kevés saját maga által nyomdába adott szöveg maradt hátra, életművének kiadásához felhasználták jegyzeteit, előadásvázlatait és tanítványai által lejegyzett előadásait is.⁴⁵ Mindezek a betoldások és kiegészítések az eredeti szövegekkel együtt jelöletlenül alkották meg azt a szövegcsoportot, mely a következő másfél száz év Hegel-hatástörténetét meghatározta, éppen ezért az utóbbi évtizedekben folyó Hegel kritikai kiadás legfontosabb feladata az egyes szövegek, szövegrészek autenticitásának megállapítása.⁴⁶ Fehér M. tanulmánya rávilágít arra is, hogy az a hagyományos szerepmegosztás, mely szerint az első lépés a (filológiai-pozitivistá) szövegmegállapítás, majd ezt követi az interpretáció, a filológiai tevékenység módszertani reflexiója során ekképpen kétségsé is válik: „A kiadási koncepciót – innen szemlélve – jelentős mértékben a kiadandó filozófia szellemisége hatotta át: a kiadás alapelvei (a szövegek filológiai rögzítése) és a kiadandó filozófia szellemisége (előzetes megértése-értelmezése: hermeneutika) között messzemenő *Wahlverwandschaft*, rokonlelkűség áll fenn. A mi szempontunkból ez azt jelenti: a filológiai munkát – a kéziratok szelektálását és kinyomtatandó szöveggé való szerkesztését – sajátos értelemben vett (meglehet nem tudatos) filozófiai, pontosabban, hermeneutikai eszmélődés előzte meg és vezérelte.”⁴⁷

Gumbrecht a múlt szövegeinek azonosítását és helyreállítását végző filológia hagyományos fogalmához többek között a hermeneutikától és a interpretációtól mint a „hermeneutika vezérelte textuális gyakorlattól” való eltávolodást, s a józanság, az objektivitás és a racionalitás erényeinek előtérbe helyezését köti.⁴⁸ Az önmagát „szövegazonosító és szövegbiztosító tudományként”⁴⁹ meghatározó filológia sem képes

⁴³ FOUCAULT, *Mi a szerző?*, 130.

⁴⁴ *Uo.*, 128.

⁴⁵ Hasonló problémával a Babits-életmű kritikai kiadása is szembesülni kénytelen, kérdés ugyanis, hogy hol szerepeljen az életművön belül azoknak az egyetemi (és egyéb) előadásoknak a szövege, melyek csak mások (például Szabó Lőrinc gyorsíró) jegyzeteiben maradtak fenn.

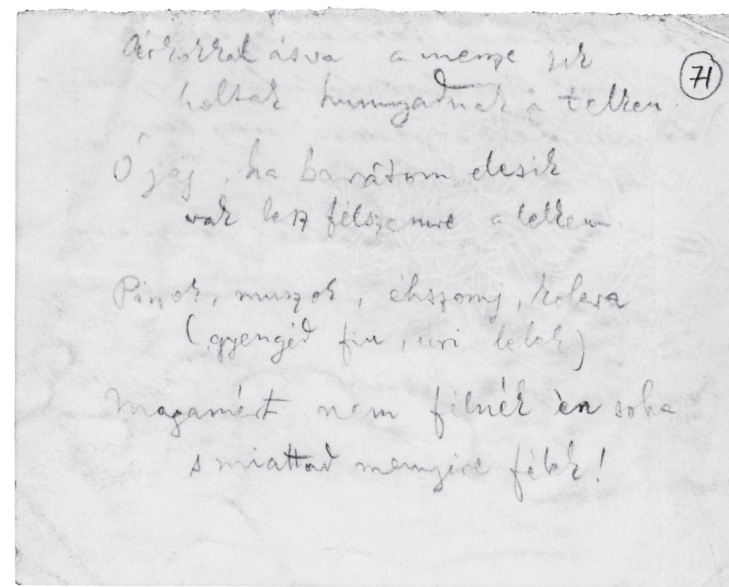
⁴⁶ FEHÉR M. István, *Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció. A történeti-kritikai és az életműkiadások filológiai-hermeneutikai problémái = Filológia – interpretáció – médiatörténet*, 56–102.

⁴⁷ *Uo.*, 67.

⁴⁸ Hans Ulrich GUMBRECHT, *Miben áll a filológia hatalma?*, ford. BALAJTHY Ágnes, *Filológiai Közöny* 2015/2., 163.

⁴⁹ KULCSÁR SZABÓ, *Filológia – nyilvánosság – történetiség*, 18.

azonban kivonni magát a megértés hermeneutikai feladata alól, más szóval: „a filológiai munka maga sohasem lehet olyan textuális »helyreállítás«, amely a közleményre irányuló megértéstől függetlenül, attól elkülönülve tenné olvashatóvá a szöveget.”⁵⁰ Babits hagyatékában több olyan autográf kézirat maradt fenn, mely korábban publikálatlan, de lényegében műegészént olvasható szöveget tartalmaz. Miután a hagyaték kutathatóvá vált, a hetvenes évektől folyóiratokban és önálló kötetekben (köztük a Gál István által 1982-ben kiadott, hagyatékban maradt háborúellenes verseket publikáló „*Borzasztó a háború...*”-ban)⁵¹ több korábban ismeretlen vers látott napvilágot. A Gál által kiadott versek között szerepel a kézirat-katalógusban vélhetően a háborús tematika miatt 1914 és 1918 közé datált, cím nélküli autográf kézirat, mely – bár a költő nem adott címet neki – négy kétsoros versszakával gyakorlatilag komplett műegészént olvasható.⁵²

A vers ötödik sorát Gál a következőképpen írta át: „Piszok, mocsok, éhszomj, kolera”. Csakhogy a kéziratot szemügyre véve, feltűnik, hogy a második szó átírata problematikus, jól olvashatóan a második betűje *u*, míg a következő kétjegyű más-salhangzó csakis *sz* lehet. Mi történhetett? A *muszok* szóalakot Gál valószínűleg nem tartotta értelmesnek, ezért olyan szóra kellett javítania, mely grammatikailag és szemantikailag is illik a háborús körülményeket szemléltető másik három főnév sorába. Így eshetett a választás a *mocsok* szóalakra, melynek írásképe nem áll messze a *muszok*-tól. A *mocsok* főnév szinonim az előtte álló *Piszokkal*, ezért esztétikailag kevésbé

⁵⁰ KULCSÁR SZABÓ, *A látható nyelv elkülönítése*, 382.

⁵¹ „*Borzasztó a háború...*”. Babits Mihály háborúellenes versei 1914–1919, szerk. GÁL István, Magyar Iparművészeti Főiskola Typografikai Tanszék, Budapest, 1982 [1983], 26.

⁵² OSZK Fond III/1969/71.

tekinthető sikeres szóválasztásnak, de a kéziratban maradt verset Babits végül nem jelentette meg sehol, vélhetően éppen azért, mert ő maga sem tartotta elég jónak a művét. Gál ebben az esetben tehát éppen hogy nem a mechanikus archiválás textológiai munkáját végezte, hanem a szövegegész (háborús tematika) és az adott szövegrész (a háborús körülményeket leíró negatív jelentéstartalmú kifejezések felsorolása) hermeneutikai körében értelmezve az adott szóalak számára szemantikailag üres helyét emendálta a hibásnak tekintett kéziratot. „Gyakran persze úgy tűnik – idézhetjük erre az esetre vonatkozóan is Jonathan Cullert –, hogy a szöveg múltbéli emendációi, még ha az akkori leghíresebb filológus javasolta is őket, többet mondanak a filológus kultúrájáról és előfeltevéseiről, a megértésükben rejlő hiányokról vagy arról a képességükről, hogy elismerjék a szöveg másságát, mint magáról az eredeti szövegről.”⁵³

Kérdés tehát, hogy valóban értelmetlen-e a *muszok* szóalak? A Czuczor Gergely és Fogarasi János által 1862-ben kiadott *A magyar nyelv szótárában* valóban nem található meg, viszont szerepel a *musz* hangutánzó gyökből származtatott *muszol* és a *muszkol*,⁵⁴ melyek jelentését a szótár a következőképpen határozza meg: „Gyümölcsnek, nevezetesen szőlőnek levét zúzás által kinyomkodja.” A Szinnyei József által készített *Magyar tájszótár* is ismeri a *muszkol* és *muszol* tájnyelvi szóalakot, a *muszkol*hoz többek között Tolna megyei előfordulást lokalizál.⁵⁵ Valószínűnek tartom tehát, hogy az idézett verssorban a *muszok* alak helyesen szerepel, s mint dialektus vagy idiolektus a muszkolás eszközöként szolgáló *muszkolófa* szinonimája, de a versben mindenképpen metaforikus értelemben fordul elő, s az eredeti szóalak jelentéséből a ’összetöretés’, ’zúzóadás’ jelentésaspektust hozza át a háborúban szenvedő emberi testre vonatkoztatva az eredetileg gyümölcsön végrehajtott műveletet. Ez a példa is megerősíti Peter Szondi megállapítását, aki a filológiai tudást az objektíve adott szöveg és a megértő szubjektum közötti interakcióként írja le: „Ha a vizsgálódás valamilyen vélt objektivitás kedvéért zárójelbe kívánná tenni a megismerő szubjektumot, kitenné magát annak a veszélynek, hogy alkalmatlan módszerek révén meghamisítja a szubjektivitás pecsétjét magukon viselő tényeket, anélkül, hogy mindeközben észrevehetné tévedését.”⁵⁶

A magyarországi kritikai szövegkiadás intézménytörténeti kontextusa és gyakorlatai

Az ötvenes évek elejétől a Magyar Tudományos Akadémia – mint a tudományos szövegkiadás felügyeleti szerve – szabályzatban határozta meg a kritikai kiadások elkészítését, ennek keretében kötelező érvénnyel írta elő a sajtó alá rendező számára a kiadvány tartalmi, szerkezeti követelményeit és a szöveggondozás metodikáját. A textológia tudományága 1960 óta rendelkezik önálló munkabizottsággal az MTA I. osztályának keretein belül. A Textológiai Munkabizottság a korszak politikai,

⁵³ JOHANTHAN CULLER, *Nem megalapozó filológia*, ford. DANYI GÁBOR = *Metafilológia*, II., 609.

⁵⁴ CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, Emich, Budapest, 1862, 662.

⁵⁵ SZINNYEI József, *Magyar tájszótár*, I., Hornyánszky, Budapest, 1893, 1496.

⁵⁶ PETER SZONDI, *A filológiai megismerésről = A filológiai megismerésről. Peter Szondi Válogatott írásai*, ford. KOCZISZKY Éva – MEZEI György, Gondolat, Budapest, 2017, 20.

tudománypolitikai, társadalmi és gazdasági viszonyainak megfelelően központosított struktúrába illeszkedett, maga is központi, szabályozó szerv szerepét töltötte be: engedélyezte a kritikai kiadások megindítását, ellenőrizte készítésüket és megjelenésüket. Az irodalmi szövegek kiadásának utolsó, Péter László által szerkesztett szabályzatát 1987-ben fogadta el az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának elnöksége. Az *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata* mintegy jogi dokumentumként szolgált a kritikai kiadást készítők számára. Ezt a funkciót erősítette a szöveg tagolása és nyelvezete is, noha – illeszkedve a tudományterület sajátosságaihoz, valamint a különböző szerzői korpuszok megkívánta metodikai pluralizmusához – megfelelő indoklás mellett lehetővé tette az előírt textológiai metódusoktól való eltérést.⁵⁷

A Péter László által összeállított dokumentum még 1987-ben is a hagyományos szövegkiadási gyakorlatot rögzítette, tökéletesen intakt maradt az új szövegelméletek és kiadási gyakorlatok nemzetközi trendjeitől. A kritikai kiadás feladatát a következőképpen határozta meg: „rögzítse a szöveg lehető teljes és hiteles alakját, tárja föl keletkezésének idejét, helyét, körülményeit”.⁵⁸ A *Szabályzat* nemcsak a „teljes és hiteles” szerzői korpusz előállításának feladatát írja elő a szövegkiadó számára, hanem rögzíti a variánsok közötti választás és a kiadványban közölt főszöveg gondozásának pontos metodikáját is. Az alapszövegnek – mely alapján a szöveggondozó a szükséges emendációkat végrehajtva létrehozza a főszöveget – a rendelkezésre álló variánsok közül történeti kiválasztásának elve az *ultima manus*, azaz az a szövegváltozat, mely „a szerző életében megjelent utolsó, a szerzőtől gondozott vagy jóváhagyott közlés, vagy a legkésőbbi eredeti (*autográf*) kézirat (gépirat, nyomdai levonat)”.⁵⁹ Az *ultima manus* elvétől a szabályzat csak akkor enged eltérni, ha a szerző életében megjelent szöveg valamilyen külső nyomásra (például a cenzúra vagy öncenzúra) eltér a szerző eredeti szándéka szerinti szövegváltozattól. Ez a textológiai alapelv amellet, hogy a szerzői intenciót állítja középpontba, egy sajátos fejlődéselvre alapoz, mely szerint a szerző esztétikai érzéke, mellyel saját szövegeit írta és gondozta (esetleg átírta és újra kiadta) az élete során folyamatosan tökéletesedik, ennek révén az életében utoljára az ő jóváhagyásával kiadott szövegváltozat közelíti meg a mű saját idealitásának esztétikai abszolútumát. A teljes életművet magában foglaló kritikai kiadásnak ennek értelmében az egyes művek idealitásán keresztül végső soron a klasszikus életmű tökéletességét is reprezentálnia kellett.

Mi a helyzet abban az esetben, ha a költő – miként a 20. századi magyar líratörténetben például Füst Milán vagy Szabó Lőrinc⁶⁰ – aktuális poétikai felfogása szerint újraírja korábbi pályaszakaszának verseit? Ha a későbbi szövegváltozat „kitörli” azokat a poétikai jegyeket, melyek a korábbi alkotói szakaszt jellemezték, a kritikai

⁵⁷ „Ha valamely tudományág képviselői némely részletszabálytól el kívánnak térni, eljárásukat meg kell indokolni.” PÉTER László, *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Universitas, Budapest, 2003, 115.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo., 118.

⁶⁰ Utóbbiról részletesen: PÉTER László, *Szabó Lőrinc textológiai nézetei*, ItK 1992/3., 336–347.

kiadás szöveggondozója kvázi meghamisítja a költői pálya alakulástörténetét, amennyiben az *ultima manus* vagy az *ultima editio* elvek alkalmazásával a későbbi variánst tekinti alapszövegnek. A másik lehetőség, hogy az egyes variánsokat külön-külön alapszövegnek tekinti, s azokat önálló műalkotásként kezelve valamennyit főszöveggé publikálja. Megfordítva a problémát: ha a szerkesztő saját esztétikai érzéke alapján dönt a szövegváltozatok között az alapszöveg kiválasztásakor, s így dönthet akár egy korábbi variáns mellett is, tekinthető-e az ő esztétikai ízlése, mely alapján az alapszöveg végül megalkotódik, abszolútnak. Az ilyen esetek mindenképpen indokolhatják a rendelkezésre álló szövegváltozat egyenértékű kezelését, miként azt a genetikai kritika javasolja.

A szabályzat elfogadásának évében jelent meg Stoll Béla kiterjedt textológiai gyakorlat alapján megírt *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban* című egyetemi segédkönyvnek szánt rövid kiadványa, mely a szabályzattal összhangban a szövegkritikus feladatát úgy határozza meg, „hogy – a szerző szándékával összhangban – a szöveg invariáns jellegét megőrizze, illetőleg az eredeti szöveget helyreállítsa.”⁶¹ Az 1988-as szabályzat azonban nem teszi lehetővé az előírt szövegkiadói praxistól történő radikális eltéréseket, különböző szövegelméletek és szövegkiadói gyakorlatok érvényesítését a kritikai kiadásokban. Stoll igen tanulságos, számtalan – főként József Attila verseinek kritikai kiadásának szöveggondozói tapasztalatából vett – példával illusztrált tanulmánya tehát lényegében ugyanarra, a mű végleges formájának rögzítését célzó szövegelméleti alapra épít, mint a Péter László által összeállított szabályzat, s ebből logikusan következik a textológiai munka fő feladatának meghatározása is: „Tevékenységének lényege tehát – írja Stoll –: hibák keresése.”⁶² Az ő textológusi gyakorlata azonban lényeges pontokon felül is írja a szabályzatban rögzített szöveggondozói elveket, mindenekelőtt az *ultima manus*-t, s a benne rejlő szerzői intencióra vonatkozó előírásokat. A József Attila verseinek kritikai kiadása során Stoll⁶³ az *ultima manus* helyett az *ultima editio* elvét alkalmazta, azaz a szerző által sajtó alá rendezett utolsó kötet szövegét tekintette alapszövegnek; s emögött egy alapvető belátás húzódik: „A kritikai kiadásban – írja Stoll Béla – voltaképpen megvalósíthatatlan a szerző akaratának érvényesítése. A szövegkritikusnak mások a szempontjai, mint a szerzőnek. A kritikai kiadás a szerző valamennyi művét tartalmazza, azokat is, amelyek a szerző elvetett, a töredéket, az alkalmi (nagyközönség elé sosem szánt) verseket stb. [...] A mű a szerző halála után megkezdődik a maga önálló, kiszámíthatatlan életét, s a szerző eredeti szándéka egyre inkább feledésbe merül, és lényegtelenné válik.”⁶⁴

Ez a példa is rávilágít a központilag szabályozott kritikai kiadás gyakorlatának nehézségeire. A rendszerváltozást követően a politikai, gazdasági és társadalmi szerkezetváltással, valamint az új szövegelméleti irányok hatásával és az elektronikus szövegkiadás kialakulásával, a „hazai irodalomtudományi kutatások episztemológiai

⁶¹ STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban. Egyetemi segédkönyv*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 6.

⁶² Uo.

⁶³ Ekkor még nem a Péter László által írt szabályzat volt érvényben, hanem a Horváth Károly által 1962-ben kiadott *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*.

⁶⁴ STOLL, I. m., 28.

teré”-nek megváltozásával⁶⁵ összefüggésben fenntarthatatlanná vált az a központosított tudományszervezeti struktúra, mely a kritikai kiadások készítését még a nyolcvanas évek végén is meghatározta. Az MTA Irodalomtudományi Bizottsága 2004-ben fogadta el a Textológiai Munkabizottság által összeállított új, a Péter László által szerkesztett szabályzatot leváltó dokumentumot. Az *Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához*⁶⁶ lényegesen különbözik az egységesítő előírásszerűként működő *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzatától*, ugyanis nem minden részletre kiterjedő, tartalmi és metodikai előírásokat tartalmaz, hanem egyfajta minimumkövetelményként szolgál a kritikai kiadást összeállító textológusok számára. Ennek megfelelően az *Alapelvek* lényegesen rövidebb dokumentum, az egyes kiadástípusok (kritikai kiadás, forráskiadás, genetikai kiadás, elektronikus kiadás és népszerű kiadás) definícióját, a szövegközlés és a kötelező részek alapkövetelményeinek tömör meghatározását tartalmazza. Az *Alapelvek* egyben tükrözi a Munkabizottság megújult önmeghatározását is, melynek értelmében nem a szövegkiadói műhelyek felügyeleti szerveként, hanem inkább olyan konzultációs fórumként kíván működni, melyhez az egyes műhelyek önként fordulhatnak. A Bizottság által megfogalmazott minimumkövetelmény alapján kiállított minőségi tanúsítvány önmagában még nem garantálja a kritikai kiadások tudományos színvonalát, ennek megítélését a szakmai közvéleményre bízta. Az új dokumentum már tartalmazza a genetikai és az elektronikus szövegkiadásra vonatkozó minimumkövetelményeket is, de a hagyományos papír alapú szövegkiadás számára ajánlásként megtartja a Péter László által szerkesztett szabályzatot. Mindez pontosan tükrözi azt a plurális szellemi közeget, melyben a rendszerváltozás óta a magyar irodalomtudomány is működik, s mely a szakmai diskurzus kontrollja mellett kellő teret ad az új szövegelméletek és mediális újdonságok alkalmazásának is.

A fentiekből kitűnik: 1990 után lényegében adott volt a helyzet arra, hogy a paradigmátikusnak tekinthető textológiai elméletek és filológiai irányzatok hazai recepciója a szövegkiadás gyakorlatában is eredményt hozzon, a Textológiai Munkabizottság újradefiniált működése és szövegkiadási alapelvei pedig biztosították az intézményes keretet ahhoz, hogy a textológiai tevékenység valódi eredményeiről a központi szabályozás helyett a többféle elméleti és gyakorlati beállítottságokat magában foglaló, szempontrendszerében is sokféle szakmai diskurzus hozzon döntést. A Munkabizottság online felülete a különböző, főként régi magyar irodalmi szövegkiadásokat tartalmazó, esetenként még a 19. században indult sorozatok mellett – huszonkilenc író, költő életművének kritikai kiadását tartja számon, az ott felsoroltakhoz hozzá számíthatjuk még a Kosztolányi-életmű kritikai kiadását is. Ebből a listából pontosan látható, hogy a 19–20. századi szerzők kritikai szövegkiadása döntő többségben még jóval rendszerváltozás előtt indult, s volt olyan költői oeuvre (Petőfi és József Attilaé), melynek szöveggondozói munkája a Munkabizottság működésének ideje alatt több újabb

⁶⁵ KECSKEMÉTI Gábor, *Helyzetértékelés*, Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága, <http://textologia.iti.mta.hu/helyzet.php>

⁶⁶ *Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához*, It 2004/3., 328–330.; <http://textologia.iti.mta.hu/alapelvek.pdf>

és javított kiadásig is eljutott, jellemzően azonban évtizedekre elnyúló textológiai munkafolyamatok állnak egy-egy életműkiadás mögött. Mindez felveti azt a kérdést, hogy az önmagában is időigényes, a kutatói munka utolsó fázisáig lényegében igen kevéssé látványos eredményeket produkálni tudó textológiai tevékenységek, mennyire és hogyan képes reagálni az új szövegelméleti tendenciákra és az új filológiai irányok megfogalmazta, a tudományos tevékenység diszciplináris presztízsét is befolyásoló kihívásokra. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül, de – reményeim szerint – a hazai kritikai kiadás gyakorlatát jól szemléltető, 19–20. századi szerzők tudományos kiadásának példáján keresztül kívánok erre a kérdésre választ adni.

Az *Ady Endre összes művei* kritikai kiadássorozat 1955-ben indult az újságcikket és tanulmányokat tartalmazó alsorozat köteteivel, mely 1982-re be is fejeződött, majd 1990-ben az első kötet átdolgozásával újraindult. A versek kritikai kiadásának nyitó kötete, amely még 1969-ben látott napvilágot, tartalmazza a költő 1891-es névnap-i köszöntőjétől kezdve a diákkori zsenyéket (1891–1896), valamint *Ifjúkori versek, alkalmi dalok* cím alatt az 1896 és 1899 közötti időszak termését. A második, az első után csaknem húsz évvel megjelent kötet az Ady-életmű és a magyar líratörténet szempontjából meghatározó jelentőségű szakaszt dokumentál, az 1900-tól 1906. január 7-ig született verseket, azaz – a jegyzetíró szavait idézve – „az Új Versek létrejöttének egész »forrásvidékét«”⁶⁷ foglalja egy kompozícióba. 1995-ben jelent meg a harmadik kötet az 1906. január 28. és az 1907-es év vége között keletkezett, tehát jórészt a *Vér és Arany* kötet verseivel, végül az ez idáig utolsó, az 1908-as és 1909-es években keletkezett verseket kiadó kötet pedig 2006-ban látott napvilágot.

A köteteket egymástól elválasztó, meglehetősen nagy időbeli távolság ellenére a szövegkiadói gyakorlat elvi alapjai lényegében változatlanok. Mind a négy kötet műfaji megkülönböztetés nélkül a keletkezés legvalószínűbb időrendjében közli egymás mellett a lírai költeményeket az Ady által kötetbe nem sorolt versekkel, alkalmi dalokkal, dedikációkkal, köszöntőkkel együtt. A főszöveg kialakításának alapja a hagyományos textológiai gyakorlatnak megfelelően az *ultima manus* elv, de az alapszövegek kiválasztása a korabeli nyomdatechnikai viszonyok visszasságai, valamint Ady gondatlan korrektori munkája miatt egyedi mérlegelés és döntés után történt. Az első kötetben kifejtett elveket követi a címadás, a szövegek közlés és -gondozás, az emendáció és a helyesírási szabályok érvényesítésének gyakorlata is. A négy kötet kiadását tehát egységes szemléletmód jellemzi, de a főszöveget kísérő jegyzetapparátus szerkesztésében és tartalmában megfigyelhető némi módosulás. Az eredeti, teljességre törekvő elképzelések közül technikai és terjedelmi okokra hivatkozva a szerkesztők már a második kötet kiadásakor lemondtak az idegen nyelvre fordított versek bibliográfiai adatainak, valamint a megzenésített Ady-művek adatainak a közléséről.⁶⁸ A negyedik kötet jegyzetekhez írt előszava pedig a keletkezéstörténeti rovatra vonatkozóan a következő általános információt adja: „E rovat összeállítása némileg eltér az eddigi

⁶⁷ ADY Endre, *Összes versei*, II., 1900 – 1906. január 7., s. a. r., jegyz. KOCZKÁS Sándor, Akadémiai, Budapest, 1988, 206. (*Ady Endre összes művei*)

⁶⁸ Amennyiben a jegyzetíró mégis szükségesnek érezte a zenei feldolgozás megemlítését, akkor ezt a keletkezéstörténeti rovat legvégén megtette.

gyakorlattól. Az előző három kötet sajtó alá rendezője – Koczás Sándor – hatalmas gyakorlattal oly alapos és oly egyéni formát alakított ki az elmúlt évtizedek során, hogy ebben őt követni egyelőre képtelenek vagyunk. Tanulva tőle igyekeztünk az adott vers létrejöttére, keletkezésének körülményeire, az életrajzi és az élményhátter lehetséges összefüggéseire egyaránt figyelemmel lenni, de az általunk összeállított kötet számos ponton szegényesebb, így keletkezéstörténeteink is rövidebbre fogottak. Ahol érdemi eredményre nem jutottunk, a rovatot – ahogy ez a korábbi kötetekben is megesezt – mi is elhagytuk.”⁶⁹

Az Ady-versek kritikai kiadása szakított azzal a hagyománnyal, ami az *Összes versek* kiadását az első „igazi” Ady-kötettel, az *Új versekkel* kezdi, s kötetről kötetre haladva a verseket a költő által ciklusba sorolt rendben adja közre, s az első két kötetet, a *Verseket* és a *Még egyszer* a kötetbe nem került versekkel együtt függelékben közli. Ezt a népszerű kiadásokra ma is jellemző szövegkiadói gyakorlatot több dolog is indokolja: egyrészt az, hogy Ady tudatosan „komponálta” érett költői korszakának kötetait, sorolta verseit ciklusokba, az ezt követő kiadói gyakorlat tehát jobban megőrzi az eredeti alkotói szándékot; másrészt – az előbbivel szoros összefüggésben – nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az Ady-életmű elemzése is többnyire a ciklusokba rendezést figyelembe véve történik. Noha az időhatárok megállapítása során megfigyelhető a kötetekhez való igazodás igénye, a kritikai kiadás az általános gyakorlatnak megfelelően⁷⁰ a versek keletkezésének kronologikus rendjét követi. Ennek az elvnek az alkalmazásával járó előnyöket a harmadik kötet jegyzeteihez írt előszó így foglalja össze: „A kronológiai rendszerezésű kritikai kiadás lehetőséget adott arra, hogy Ady lírai költeményeket alkotó műhelyének azonos motívumokat továbbfejlesztő vagy éppen polemikusan ellentételező folyamatait s olykor alkalmi igényeket is kielégítő verskészítő gyakorlatát közvetlen közelségből figyelhessük.”⁷¹ Bár ez a kritikai kiadássorozat kifejezetten a hagyományos textológiai elveket követi, mégis tesz egy (nem tudatos) gesztust a genetikus elmélet felé, amennyiben – ha nem is az egyes szövegek variánsaiban megfigyelhető szöveggenezist, de az adott költői pályaszakasz keletkezésének a születő szövegek sorában megfigyelhető folyamatait mutatja be. Összességében azonban az új textológiai elméletek és szövegkiadói gyakorlatok eddig érintetlenül hagyták *Ady Endre összes verseinek* kritikai kiadássorozatát, s bár a negyedik kötet jegyzeteket bevezető előszava bejelenti, hogy a korábbi, Koczás Sándor nevéhez kötődő lényegében egyszemélyes vállalkozást az Ady-filológus halála után több kutató bevonásával műhelymunka váltja fel, mely biztosíthatja a szövegkiadói munka felgyorsulását is, a 20. századi magyar költésztörténet szempontjából kiemelkedően fontos lírai korpusz kritikai kiadása – jelenleg úgy tűnik – töredékben maradt torzóként áll az irodalomtörténet-írás rendelkezésére.

⁶⁹ ADY Endre, *Összes versei*, IV., 1908–1909, s. a. r., jegyz. N. PÁL József – JANZER Frigyes – NYÉNYEI Sz. Noémi, Akadémiai–Argumentum, Budapest, 2006, 200. (*Ady Endre összes művei*)

⁷⁰ Kivétel ez alól például a Kosztolányi-életmű kiadása, mely a versek esetében is kötethez igazodva adja ki Kosztolányi műveit.

⁷¹ ADY Endre, *Összes versei*, III., 1906. jan. 28. – 1907, s. a. r., jegyz. KOCZKÁS Sándor – KISPÉTER András, Akadémiai–Argumentum, Budapest, 1995, 126. (*Ady Endre összes művei*)

A hosszú évtizedekre elhúzódó kritikai kiadássorozatoknak számtalan nehézséggel kell szembenéznie. Az egyik ilyen tényező – mint láthattuk – a személyi feltételek változása. A kötetek összeállítása, ha kutatócsoporti együttműködés segíti is a textológiai tevékenységet, gyakran egy-egy, a filológia iránt elkötelezett, az adott életműben jártas kutató munkájának eredménye, akinek halálával az egész vállalkozás folytatása veszélybe kerülhet. Az Ady-kritikai kiadás jó példa erre, bár Kockás Sándor halála után még egy újabb kötet látott napvilágot, a sajtó alá rendezők – mint fentebb láthattuk – maguk kénytelenek elismerni a Kockáséhoz képest korlátozottabb filológiai kompetenciájukat. Érdemes megjegyezni, hogy a filológia mint propedeutikai tárgy részét képez(het)i az egyetemi irodalomtudományi proszemináriumoknak, s ehhez hasznos segédkönyv is rendelkezésre áll,⁷² a fókuszban azonban a régi magyar irodalom filológiája áll. A személyi feltételekből adódó nehézségeken túl, az újabb kötetek szerkesztői kénytelenek alkalmazkodni a megkezdett sorozat kiadási, szöveggondozási és jegyzetelési elveihez, s ez alól – fentebb szintén láthattuk – csak indokolt esetekben térhetnek el. Nemcsak a jegyzetapparátus szerkezeti és tartalmi kérdéséről van szó, hanem időnként teoretikus feszültségről is. A hagyományos textológiai gyakorlatban ugyanis a szerzői szándék rekonstrukciója, a művek datálására, keletkezésének életrajzi körülményeire, esetleg élményhátterére vonatkozó információk rögzítése alapvetően pozitívista gyökerű, a művek életrajzi-referenciális olvasását előtérbe helyező irodalomelméleti feltételezésen alapulnak. Ma egy irodalomelméletileg képzett, textológiai kérdésekkel is foglalkozó szakember számára ez az eljárás teoretikusan eleve problematikus lehet, a Mikszáth kritikai kiadás 39. kötetét szerkesztő Hajdu Péter megállapítása ebben a viszonylatban maximálisan akceptálható: „Alkalmazkodtam ehhez a hagyományhoz, még ha magam sokkal szkeptikusabb vagyok is a fikcionális szövegekben írottak életrajzi kötöttségét és e kötöttség megállapíthatóságát, még inkább megállapításuk tudományos hasznát illetően. Sokszor inkább csak kételyeimet fejezhettem ki aziránt, hogy a szövegből bármiféle életrajzi háttér rekonstruálható volna. De ahol külső adatok is rendelkezésre álltak a mű keletkezését, életrajzi háttérét illetően, ott igyekeztem ezt a háttérrel felvázolni.”⁷³

Említésre érdemes továbbá Hajdunak egy másik, a sorozat egészére vonatkozó megállapítása is: „A Mikszáth kritikai kiadás mindig is ambicionálta, hogy a szöveg geneziséről a kézirat javításainak pontos közlésével tájékoztasson. Tehát nemcsak a kéziratnak a későbbi nyomtatott változatoktól való eltéréseit közli, hanem a kéziratban olvasható összes, a megírás során később törölt, megváltoztatott variánst is.”⁷⁴ A Hajdu által említett „ambíció” azonban a hagyományos textológiai előírásoknak való megfelelés révén valósulhatott meg, amennyiben a Péter László által szerkesztett szabályzat is előírja a fennmaradt variánsok főszövegtől való eltéréseinek jegyzetapparátusban való feltüntetését, mely alapján az olvasó rekonstruálhatja a különböző szö-

⁷² *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Universitas, Budapest, 2003.

⁷³ HAJDU Péter, *A Mikszáth kritikai kiadás 39. kötetéről*, ItK 2000/1–2., 190–191.

⁷⁴ *Uo.*, 189.

vegállapotok egymásutánját, s így végső soron a mű geneziséét alkothatja újra a maga számára. Ez azonban igen távol áll a genetikus szövegkritika alkalmazásától. (Ennek ellenkezőjét természetesen Hajdu sem állítja.) Felidézhetjük ezzel kapcsolatban a Gabler-féle *Ulysses* okán Jerome J McGann és G. Thomas Tanselle között lezajlott polémia. Tanselle ugyanis vitatja McGann értékelését, aki szerint Gabler szinoptikus kiadása a szöveg keletkezésének fázisait képező variánsoknak az olvasói szöveg mellé helyezésével a szöveg (mindenkori) instabilitását demonstráló posztmodern művet hozott létre, Tanselle szerint ugyanis ez bármely szövegkiadói apparátussal megalkotható lenne. A vitát ismertető David C. Greetham az olvasásaktus felől veszi védelmébe McGann álláspontját: „Amikor Tanselle megkérdőjelezi a szinoptikus apparátus fenomenológiáját, és kijelenti, hogy ennek műveletei lényegében bármely szövegkiadói apparátussal végrehajthatók, akkor megfelelnek azokról a dekódoló eljárásokról, melyeket olvasóként automatikusan segítségül hívunk azoknak a térbeli hierarchiáknak a magyarázatához, melyekkel a tudományos kiadásokban találkozunk [...]. [O]lvásásunk kétségtelenül reagál a szöveg kiadójának ideológiai és procedurális »előírásaira«, különösen a betűméret, a szöveg- és oldalpozícionálás, valamint egyéb vizuális és térbeli jelenségek kódjainak értelmezése során.”⁷⁵

Az évtizedek óta készülő kritikai kiadássorozatok esetében tehát az adott korpuszon dolgozó kutatókat – függetlenül irodalomelméleti képzettségüktől és beállítottságuktól – jelentős mértékben köti az adott sorozat szerkesztési és textológiai szabályzata. „Hosszabb időn át készült/készülő kiadásról lévén szó – állapítja meg *Petőfi Sándor összes műveinek* 4. és 5. kötetét szerkesztő Kerényi Ferenc –, maximálisan igyekszünk alkalmazni az eddig megjelent négy kötet textológiai elveit, az apparátus kialakított és bevált rendjét, a sorozat formatervét. Annak ellenére tesszük ezt, hogy időközben a szöveggondozás szabályai és lehetőségei megváltoztak. Az *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata* (Szerk. Péter László. Bp. 1988.) helyére az MTA Textológiai Munkabizottsága által kidolgozott és jóval megengedőbb *Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához* c. ajánlás lépett: It 2004/3. 328–330. Az öthatodánál tartó sorozatban azonban (a használó olvasók érdekében) még akkor sem volna célszerű változtatni, ha bizonyos korábbi következetlenségeket ezzel megszüntethetünk volna.”⁷⁶ A tudományos szövegkiadás szempontjából természetesen így is születhetnek értékes művek, s fontos visszautalni arra is, hogy a Péter László által összeállított szövegkiadói szabályzatot a Textológiai Munkabizottság új alapelvei sem helyezték hatályon kívül, mint ajánlást továbbra is rendelkezésére áll a kritikai kiadáson dolgozó kutatók számára.

Nagyobb lehetőség mutatkozik az új szövegelméletek gyakorlati átültetésére azokban az esetekben, amikor egy életmű kritikai kiadása csak a kilencvenes években vagy az ezredforduló után indult meg. Az egyik példa erre Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményének szintén Kerényi Ferenc által sajtó alá rendezett

⁷⁵ GREETHAM, I. m., 583–584.

⁷⁶ PÉTOFI Sándor, *Összes költeményei*. 1847, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2008, 269. (*Petőfi Sándor összes művei*)

kiadása. Madách művének gondozója speciális textológiai feladat előtt állt, hiszen a rendelkezésére álló variánsok nemcsak a szerző szövegmódosításait őrizték meg, hanem Arany János – Madách által jórészt autorizált – javításait is, s ez eleve kérdésessé teszi az *ultima manus* elv alkalmazhatóságát. Kétféle kiadói gyakorlat között kellett döntenie Kerényinek: az elterjedtebb felfogás szerint a *Tragédia* alapszövegét a szerző életében utolsó, 1863-as kiadást kell választani, mely tartalmazza Arany János javításait is. A másik felfogás Madách eredeti kézírata alapján, Arany javításait figyelmen kívül hagyva publikálja újra *Az ember tragédiáját*. Lényegében tehát a rendelkezésre álló anyag és a kiadói gyakorlat⁷⁷ is kiváló alkalmat kínált egy genetikus kiadás számára. Kerényi a Hans Walter Gabler-féle *Ulysses* szinoptikus kiadását választotta mintául: a páros oldalakon fut a rendelkezésre álló négy szövegállapotot bemutató, szövegkritikai jegyzetekkel kísért, a mű geneziséét olvashatóvá tevő szöveg, míg a páratlan oldalon a (gableri „olvasói szöveg” mintájára) a „megállapított kritikai szöveg olvasható”.⁷⁸ A szinoptikusan közölt szövegeket a hagyományos kritikai kiadásokra is jellemző, a szövegkritikai dokumentumokat, különféle rövidítésjegyzékeket, kéziratleírást, keletkezés- és fogadtatástörténetet stb. dokumentáló jegyzetapparátus követi. Kerényi kiadásának újdonsága tehát elsősorban a négy szövegállapot szinoptikus megjelenítésében rejlik. A kötet recenzense, S. Varga Pál mégis úgy látja, Kerényi szövegkiadása eltérő irányt követ, mint Gabler *Ulyssese*, ugyanis míg Joyce művének esetében – miként azt McGann megállapítja – az „olvasói szöveg” kevésbé érdekes dokumentum a művet lehetséges szövegváltozataiban megjelenítő szöveggenézissel szemben, addig a Kerényi által kiadott *Tragédiával* fordított a helyzet: „a keletkezéstörténetet bemutató szinoptikus szöveg valójában háttérként szolgál a klasszikus értelemben vett kritikai szövegkiadáshoz.”⁷⁹ S. Varga, bár elismeri, hogy a *Tragédia* szinoptikus kiadása valóban módszertani fordulatot jelent, mely alapján az olvasó rekonstruálhatja Madách eredeti művét, mégis úgy látja: Kerényi fő törekvése a kanonizált szöveg megőrzése volt, s „hogyan eloszlassa a szövegkeletkezés körül terjengő legendákat, érvénytelenítse az így-úgy rekonstruált-kontaminált-emendált kiadásokat (ezt szolgálja a szinoptikus szöveg), majd a klasszikus textológiai módszerek felhasználásával igazolja az Arany-javításokkal kanonizált szöveg autenticitását – vagyis hogy egyszer s mindenkorra elejét vegye a szövegrevízióra irányuló további törekvéseknek.”⁸⁰ Kerényi ugyanis több okból sem vállalkozott egy tisztán genetikus szövegkiadásra, s ebben legerősebb a népszerű kiadások és a színpadi előadások „főszöveg-igénye” volt.⁸¹

Az ember tragédiája megjelenése óta több tudományos szövegkiadás is készült genetikus elvek szerint. A 2010-ben indult *Kosztolányi Dezső összes művei* kritikai kiadás

⁷⁷ A kötet előszavában Kerényi idézi a mű első kritikai kiadását készítő Tolnai Vilmost, aki már 1924-ben felvetette egy „szinoptikus őskiadás” lehetőségét, amelyben az eredeti szöveg mellett az Arany módosításaival megjelent művet adnák ki. MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája. Drámai költemény*, s. a. t. KERÉNYI Ferenc, Argumentum, [Budapest], 2005, 6.

⁷⁸ Uo., 8.

⁷⁹ S. VARGA Pál, *Textológiaiak között. Madách Imre: Az ember tragédiája. Szinoptikus kritikai kiadás*, Holmi 2006/3., 411.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ MADÁCH, I. m., 8.

a regények szövegét szinoptikus elrendezésben, a művek kéziratát és kritikai szövegét párhuzamosan adja közre. A szövegközléseket követő kritikai jegyzetapparátus a rendelkezésre álló variánsok leírásával a Kosztolányi-szövegek keletkezésének írásaktusait is részletesen bemutatja. Nyilvánvaló, hogy nem minden írói, költői hagyatéék és életmű teszi lehetővé a genetikus szövegkiadást. Ha nem áll rendelkezésre (elég) kézirat (például Ady esetében egy hasonló vállalkozásnak ezzel is számolnia kellene), akkor a szövegkeletkezés folyamata sem mutatható be. Kosztolányival kapcsolatban sokáig élt az a vélekedés, hogy kéziratossága lényegében megsemmisült a második világháború alatt. Veres András kutatómunkájának köszönhetően⁸² azonban az *Édes Anna* kéziratának túlnyomó része mégis napvilágra került, ez tette lehetővé a kritikai kiadás első kötetében az olvasói szöveg mellett a kézirat genetikus szövegkritikai jegyzetekkel történeti publikálását is. A szövegkiadói módszer, a szöveg keletkezési folyamatait jelző szövegkritikai apparátus alkalmazásának újszerűségét (inverz módon) mutatja a recepció, mely a hagyományos textológiai metodika felől bírálja a Kosztolányi-regény sajtó alá rendezőinek szöveggondozói munkáját: „A tudományos, kritikai kiadások egyik legfontosabb, sokszor már ki sem mondott, annyira magától értetődő kritériuma az irodalmi művek szerzői tisztaságának megőrzése és felmutatása. Ennek következtében nem szabad semmiféle szerkesztői, sajtó alá rendezői, a tartalomra, a megírásra vagy bármi másra vonatkozó megjegyzéssel, megjegyzésekkel az író által véglegesített alkotás szövegét ellátni – vonatkozik ez a kéziratokra is –, arra való az indexek s a láb- és végjegyzetek. [...] Nem véletlen, hogy sem a klasszikus auktorok mérvadó kiadásai, sem a közép- és újkori tudományos szövegközlések ezt a megoldást nem választják, sőt tartózkodnak ettől. A hazai gyakorlatban is erősen keresni kellene hasonló példát.”⁸³

A fentebbi idézetből az is jól látszik, hogy ha a hazai tudományos szövegkiadói gyakorlat túl kíván lépni a hagyományos textológiának a „hiteles” főszöveg megállapítását célzó szöveggondozói gyakorlatán, akkor mindenképpen számot kell vetnie azzal a nehézséggel, mely a papíralapú edíció esetén a variánsok egymáshoz való viszonyát szemléltető szövegkritikai apparátus létrehozását és a genetikus szöveg olvashatóságát jelenti. Gabler *Ulysses*-kiadását mint posztmodern szöveget méltató McGann optimistán viszonyult a kritikai apparátussal ellátott genetikus szöveg olvashatóságához: „A Gabler-féle kiadás mellékjelei egy mesterséges nyelv nyelvtani szabályai, és nem jelenthetnek komoly nehézséget a fantázia szülte művek olvasóinak, minthogy azok minden esetben valamilyen mesterséges szabályrendszer alapján működnek. Mire megtanuljuk, hogyan »olvassuk« a szinoptikus szöveget úgy, ahogy az olvasói szöveget, már komoly lépéseket tettünk általában a szöveg természetének megismerése felé.”⁸⁴ A magyarországi tudományos szövegkiadói gyakorlat ma ennél konzervatívabb (vagy talán praktikusabb?) – mint Kerényi szinoptikus *Tragédia*-kiadása esetében is láttuk –, a szöveggondozó továbbra is szem előtt tartja, hogy olyan szöveget is létrehozson, mely a népszerű kiadásoknak is alapját jelentheti. Ezért is lehetséges az, hogy

⁸² VERES András, *Az Édes Anna kritikai kiadásáról*, It 2004/3., 394–401.

⁸³ BUDA Attila, *Az „Édes Anna” kritikai kiadásáról*, Holmi 2011/6., 774.

⁸⁴ MCGANN, *Az Ulysses mint posztmodern szöveg*, 439.

bár a genetikus szövegkritika elmélete a nyolcvanas évek óta ismert volt, kezdetben inkább szövegelemzői metódusként szolgált,⁸⁵ s csak az ezredforduló után történtek meg az első kísérletek a szövegkiadás terén.

A Madách- és a Kosztolányi-kiadások mellett meg kell említeni a Debreczenben Debreczeni Attila vezetésével folyó textológiai kutatómunkát, mely a klasszikus magyar irodalom meghatározó korpuszait, mindenekelőtt Kazinczy és Csokonai életművét dolgozza fel. A Kazinczy-életmű kritikai kiadása a kilencvenes évek végén indult, s az irodalmi hagyaték jellege, a nagyszámú variánsok megléte valamint az ezredforduló episztemológiai és mediális lehetőségei megkivánták a hagyományos kritikai szöveggondozás mellett a genetikus textológia elveinek érvényre juttatását is.⁸⁶ Csokonai műveinek kritikai kiadása 1975 és 2002 között tizenegy kötetben jelent meg, a hagyományos textológiai munka során a variánsok feldolgozásának, egymáshoz való viszonyának szemléltetése vezetett el a genetikus kiadás lehetőségéhez.⁸⁷ Mindkét kritikai kiadássorozatnak létezik papíralapú változata, a legjelentősebb tudományos innovációjuk azonban az elektronikus kiadás⁸⁸ létrehozásában rejlik, melynek alapja a felismerés, mely szerint „[e]lektronikusan sokkal inkább megcélozható valamiféle teljesség mind a szöveg- és dokumentumanyag, mind az egyes művek változatainak közlésében, mint a könyvformában, továbbá az elektronikus felület az igazán adekvát a bonyolult összefüggések láttatásához a szövegváltozatok és a magyarázatok terén egyaránt.”⁸⁹ A Csokonai-kritikai kiadássorozatot továbbá azért is gondolom példaértékűnek, mivel a könyvsorozatot lezáró 12. kötetként közreadták Debreczeni Attila monográfiáját a Csokonai művek kronológiai rendjéről, mely túl azon, hogy a költő életművének irodalomtörténeti feldolgozása számára megkerülhetetlen munka, a szöveggondozás gyakorlati munkálatainak elméleti konzekvenciáit levonva tesz javaslatot textológiai alapfogalmak (szövegforrás, szövegállapot, szövegváltozat, szövegidentitás, autorizált másolat, archiválási másolat, felhasználói másolat) újradefiniálására, valamint a szöveggenezis problematikájának a továbbgondolására.⁹⁰ Debreczeni Attila műve a kritikai kiadásokat kísérő interpretációs tevékenységek kontextusban is fontos tudományos eredmény, melyek hiányáról Szilágyi Márton még az ezredfordulón a következő értékelést adta: „[A] jelentős kritikai szövegkiadások elkészülte után a tanulmány formájú szövegértelmezések vagy

⁸⁵ Lásd például KELEVÉZ Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája. Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Argumentum, [Budapest], 1998.

⁸⁶ DEBRECZENI Attila, *A Kazinczy kritikai életműkiadás textológiai problémái = A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Szervezet Magyar Nyelv Múzeuma által Kazinczy Ferenc (1759–1831) születésének harmadfél száz éves jubileumára szervezett emlékülés előadásai, Magyar Nyelv Múzeuma (Sátoraljaújhely–Széphalom), 2009. június 4., szerk. HORVÁTH Zita, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2011, 25.*

⁸⁷ DEBRECZENI Attila, *Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására*, ItK 1994/1., 77–87.

⁸⁸ Az elektronikus kiadás témájával egy másik tanulmányban foglalkozom.

⁸⁹ DEBRECZENI, A *Kazinczy kritikai életműkiadás textológiai problémái*, 25.

⁹⁰ „Míg tehát a genetikus kritika szemléletmódjával egy adott szerző szövegeinek formálódása követhető nyomon, addig a variogenetikus szövegtér vizsgálata a befogadás folyamatáról nyújt információkat, a fennmaradt változatok mennyiségének és minőségének függvényében.” DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Akadémiai – Debreceni Egyetemi, Budapest, 2012, 23.

teljesen elmaradnak, vagy nem azokat az irányokat folytatják, amelyet a filológiai teljesítmény megalapozott.”⁹¹

A kép tehát, amelyet a hazai filológia és textológia elméletét és gyakorlatát áttekintve kaphatunk, igen vegyes. Miközben a különböző szakfolyóiratok és kutatási projektek folyamatosan nyomon követik a nemzetközi filológiai trendeket, s emellett az intézményi háttér is nyitott az elméleti és gyakorlati innovációra, a klasszikus modern szerzők kritikai kiadásának szöveggondozói és -kiadói gyakorlatában kevésbé érvényesülnek az új teoretikus megfontolások. Megőrizve a hagyományos textológiai kompetenciákat, a szöveggondozás és az adatkezelés pontosságát, a digitális szövegkiadások térhódításával elkerülhetlenné válik új, az irodalomtudomány területén ez idáig kívül eső, mindenekelőtt informatikai készségek elsajátítása és más tudományterületek, főként az informatika szakembereivel való kooperáció. Az online mediális közeg által biztosított digitális szövegkiadás saját tárgyának (az irodalmi szöveg) és praxisának (a szöveggondozás és -kiadás) önreflexív újragondolása révén megújulási lehetőséget biztosít a szövegek áthagyományozását végző filológia számára is, mely a hagyományos, nyomtatott kritikai kiadás számos megoldatlan problémájára is válasszal szolgálhat.

⁹¹ SZILÁGYI Márton, *Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció. Klasszikus módszertudat és új kihívások között*, Helikon 2000/4., 571.